

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ІНСТИТУЦІЙНІ ПРАКТИКИ ПОСИЛЕННЯ РОЛІ СЕЛЯНСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ У ПРОДОВОЛЬЧОМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННІ НАСЕЛЕННЯ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Ю. Лопатинський, д. е. н.

ORCID ID: 0000-0002-9125-7818

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

О. Шпикуляк, д. е. н., професор

ORCID ID: 0000-0001-5257-5517

Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»

Д. Шеленко, д. е. н., професорка

ORCID ID: 0000-0002-9214-7258

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

В. Кифяк, к. е. н., доцентка

ORCID ID: 0000-0002-6104-6403

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

А. Дюк, д. е. н., доцентка

ORCID ID: 0000-0001-6480-0558

Вінницький національний аграрний університет

© Ю. Лопатинський, О. Шпикуляк, Д. Шеленко, В. Кифяк, А. Дюк, 2022

<https://doi.org/10.31734/agragecon2022.03-04.003>

Лопатинський Ю., Шпикуляк О., Шеленко Д., Кифяк В., Дюк А. Організаційно-інституційні практики посилення ролі селянських господарств у продовольчому забезпеченні населення в сучасних умовах

Визначено актуальність та інституційне значення селянських господарств у продовольчому забезпеченні населення у складних сучасних умовах на основі наукових позицій, організаційних засад та оцінки внеску цієї форми господарювання у розвиток агроекономічної діяльності загалом.

Із позицій системного підходу визначено роль селянських господарств в інституційній системі країни та їх характеристики за ознаками статусу підприємницької та непідприємницької діяльності. Обґрунтовано необхідність підтримки селянських господарств як гарантій продовольчої безпеки, розвитку села та досягнення цілей сталого розвитку на період до 2030 року. Виявлено їх зростаюче інституційне значення в умовах воєнного часу.

Охарактеризовано інституційні та організаційні чинники розвитку фермерських господарств в Україні та їх значення в імплементації засад сталого розвитку сільських територій та гарантій продовольчої безпеки країни в умовах таких флуктуацій, як знищення частини логістичних ланцюгів і непереборна дія зупинення розвитку виробництва внаслідок війни.

З огляду на зростання навантаження на сектор селянських господарств сімейного типу через переміщення у села значної групи переселенців активізувався інститут самозабезпечення населення продовольством і процеси із пошуку бізнес-ідей селянами.

На основі аналізу динаміки виробництва основних видів сільськогосподарської продукції та продовольства за категоріями господарств визначено, що зміни індексів продукції, виробленої господарствами населення, менш мінливі порівняно з підприємствами, що відображає важливе інституційне значення господарств населення у формуванні гарантій продовольчої безпеки в умовах, характерних постійними флуктуаціями.

Окреслено основні інструменти розвитку селянських господарств та особливості їх реалізації у час загрози продовольчій безпеці України внаслідок воєнного стану. А також доведено необхідність подальшої активізації розвитку селянських господарств фермерського типу як запоруки розвитку інституту самозабезпечення населення продовольством на місцевому рівні та розвитку села на засадах сталого розвитку.

Ключові слова: селянські господарства, продовольче забезпечення, фермерські господарства, інститут самозабезпечення продовольством, сільський розвиток.

Lopatynskiy Yu., Shpykuliak O., Shelenko D., Kyfiak V., Diuk A. Organizational and institutional practices of strengthening the role of peasant farms in the food supply for population in the current conditions

The research proves relevance and institutional importance of peasant farms in providing food for the population under the complicated current conditions basing on the scientific positions, organizational principles and assessment of the contribution provided by the farming form to the agro-economic activity development.

The important position of peasant farms in the institutional system of the country and their characteristics are determined referring to their entrepreneurial status and non-business activities by applying the systemic approach. The authors prove the necessity to support peasant farms as a guaranty of food security, rural development and achievement of sustainable development goals for the period until 2030. Their growing institutional importance in the wartime conditions is determined.

The institutional and organizational factors of farming enterprises development in Ukraine and their importance for implementation of the sustainable principles of rural areas development are characterized. The guaranty of the country food security in the conditions of the fluctuations like destruction of a share of logistics chains and the irresistible effect from the cease of production development caused by the war is considered.

Due to the increase in the burden on the sector of family-type peasant farms caused by displacement of a great number of immigrants to the village, one observes active growth of the institute of self-sufficiency of population with food and the processes of finding business ideas by the peasants.

By analyzing of the production dynamics of the main types of agricultural products and food by farm categories, it was determined that changes in the indices of goods produced by households are less variable as compared to enterprises, which reflects the important institutional role of households in establishment of food security guaranty in the conditions characterized by constant fluctuations.

The study outlines the main tools for the peasant farms development and peculiarities of their implementation at the time of the threat to Ukraine's food security due to the martial law. The need for the further active development of farming-type peasant households as a guaranty of development of the population's food self-sufficiency institute at the local level and the village development based on sustainable development is also proven.

Key words: peasant farms, food supply, farms, food self-sufficiency institute, rural development.

Постановка проблеми. Розвиток аграрного сектору економіки, сільських територій та формування продовольчої безпеки, особливо на місцевому рівні, в сучасних умовах системно залежить від селянських, а саме – малих господарств фермерського типу. Ці категорії суб'єктів господарювання – господарства населення, особисті селянські, сімейні фермерські господарства – постали провідниками спроможностей, які дають змогу вирішувати продовольчі проблеми українців, зокрема в умовах воєнного часу. Дослідницької оцінки потребують організаційно-економічні аспекти діяльності селянських господарств з огляду на умови, які нині виникли.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Становлення теоретико-методичного базису дослідження функціонування селян-

ських господарств і виникнення наукової концепції їх розвитку уможливилися завдяки науковим підходам, сформованим та апробованим українськими та зарубіжними науковцями. Зокрема, значення та проблеми розвитку селянських господарств висвітлено у працях таких вітчизняних учених, як Ю. Лупенко (2020, 2021, 2022), М. Малік (2018, 2020, 2021, 2022), О. Бородіна, І. Прокопа (2014), М. Гладій, Ю. Лузан (2020), М. Кропивко (2016), Ю. Губені (2017, 2022), Ю. Коверко, П. Осіщук (2017), І. Яців (2019) і чимало інших, серед яких – автори пропонуваної статті (Лопатинський (2021); Шпикуляк (2018, 2020), які визначили методичний фундамент розвитку селянських господарств в умовах різних соціальних викликів. Тенденції наукових досліджень закордонних учених у контексті проблематики розвитку

фермерських господарств відображено у статті Логрі Дж., О'Донохью К., Конні Р. (2022), що присвячена методиці оцінки життєздатності фермерського господарства; у праці Фернандо М. Арагона, Дієго Рестуччі, Х. Пабло Руда (2022) проаналізована ефективність фермерських господарств різного розміру в контексті гарантування продовольчої безпеки. У статтях Хунданол А. Кебеде (2022) та С. Парк і С. Деллер (2021) досліджено інтеграцію селянських господарств і сільського розвитку з різних поглядів. Цікавий підхід до оцінки водної, харчової та енергетичної безпеки наведено у праці Р. Хаджу, Ш. Чубчіан, С. Морід, Е. Аббасі (2022), де визначено основні інструменти управління фермерськими господарствами з позицій формування цих рівнів безпеки.

Проте стратегічне значення досліджуваної форми господарювання для формування продовольчої безпеки країни у сучасних надскладних умовах зумовлює необхідність обґрунтування організаційно-інституційних засад їх функціонування як відповідальної ланки за продовольче забезпечення країни, особливо на місцевому, локальному рівні.

Постановка завдання. В основу дослідження покладено завдання, які допоможуть нам розкрити особливості функціонування селянських господарств із постановкою чітких функцій та організаційно-економічних характеристик, висвітлено сутність поняття «сімейний фермер», доведено, що сімейні фермерські господарства можуть функціонувати заради самого функціонування.

Методика дослідження та матеріали. У процесі дослідження застосовано низку загальних і спеціальних методів: індукції та дедукції – розкрито загальноекономічні та соціальні ефекти розвитку селянських господарств, які ґрунтуються на вибудовуванні інституціоналізованої та загалом функціональної системи сімейного фермерства; аналізу та синтезу – для активізації механізму самозабезпечення населення продовольством, що винятково важливо в умовах зниження купівельної спроможності громадян; діалектичний – для вивчення інституційної специфіки

діяльності селянських, сімейних фермерських господарств, яка повною мірою впливає на результативність зайнятості та мотивацію сприяти заходам сталого розвитку сільських територій.

Об'єктом статистичного спостереження є: сектор господарств населення, зокрема особисті селянські; сектор аграрних підприємств; сектор фермерських господарств України, які в цій сукупності сформували переважальний масив показників.

Метою статті є розробка та обґрунтування наукових засад визначення організаційно-інституційної ролі селянських господарств у продовольчому забезпеченні населення у сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Селянські господарства сімейного типу формують, відповідно до свого статусу, інституційну систему, яку можна назвати інституційним сектором за ознакою залучення сім'ї селянина до створення (організаційний аспект) і здійснення виробничо-господарських, товарообмінних трансакцій (економічний аспект). У такому контексті позиціонується методична основа для дослідницького розкриття проблеми, виявлення організаційно-економічних особливостей та означення ефективності функціонування селянських господарств сімейного типу.

На нашу думку, зазначена сукупність селянських господарств сімейного типу може бути кваліфікована за ознаками статусу підприємницької та (або) непідприємницької діяльності (рис. 1).

Сімейні фермерські господарства є формуваннями підприємницького типу, які мають на меті забезпечити зростання економічного добробуту, продовольчої безпеки, зайнятості населення. Господарства населення та особисті селянські господарства – непідприємницькі суб'єкти, які мають на меті насамперед забезпечення свого та сімейного продовольчого добробуту.

Мовлячи про організаційно-інституційні практики посилення ролі селянських господарств у продовольчому забезпеченні

населення в умовах воєнного часу і з перспективою повоєнного відновлення агропродовольчих систем, потрібно зважати на кваліфікацію зазначених статусів (див. рис. 1). Зауважимо, що виділені суб'єкти ринку діють в агропродовольчому ланцюгу, реалізуючи трансакції в системі «виробництво – обмін – споживання» сільськогосподарської продукції (продовольства).

У сучасних умовах вони постали як надважливі ринкові гравці. У цьому прояви-

лася їхня виключна інституційна роль у формуванні продовольчої безпеки на місцевому рівні – рівні громад. Наявна проєкція цієї спроможності через систему родинних зв'язків (інститут сім'ї) на членів суспільства, які проживають у містах. Вважаємо, що селянські господарства також є провідниками зайнятості, спроможностей продовольчого забезпечення, отримання доходів, а також відбудови територій села, збереження його як середовища життя та господарювання.

Рис. 1. Організаційно-інституційна структура селянських господарств сімейного типу в аграрному секторі економіки України*

*Сформовано на основі методичних узагальнень і оцінок практики

У ситуації, коли великі сільськогосподарські підприємства зіштовхнулися з непереборними випадками у розвитку виробництва, набувають актуальності селянські господарства сімейного типу. Вони виконують важливу роль у досягненні критеріїв сталості, соціалізації господарювання. Місцеві селянські господарства – це господарства населення, зокрема особисті селянські, сімейні фермерські господарства. Селянські господарства

сімейного типу, які за розміром належать до категорії структур мікро- та малого підприємства, а також суб'єкти не підприємницького статусу в умовах українського сьогодення, постали ключовими гарантами продовольчої безпеки, особливо на місцевому (село, територіальна громада), а також на рівні родинних спільнот у ланцюгу «село – місто».

У світовій практиці, господарства функціонування яких забезпечується трудовою

зайнятстю селянина та членів його сім'ї, визнані такими, що здійснюють фундаментальний вплив на процеси селозбереження. Тому до їхньої підтримки привернуто значну увагу глобальних інституцій. Так, Організація Об'єднаних Націй оголосила 2019–2028 роки Десятиліттям сімейних фермерських господарств і розробила Глобальний план дій щодо підтримки їх розвитку. Зазначене підтверджує визнання проблеми необхідності підтримки селянських господарств сімейного типу для досягнення Цілей сталого розвитку на період до 2030 року. Селянські господарства вкрай важливі для функціонування сільської економіки, формування стабільного потенціалу території для збереження села як середовища життя і господарської діяльності.

Діяльність селянських, сімейних фермерських господарств зокрема організована завдяки особливому соціальному капіталу через ефективне поєднання праці й власності зайнятих на виробництві. Така інституційна специфіка найефективніше позначається на результативності зайнятості та мотивації сприяти заходам сталого розвитку сільських територій.

В Україні селянські господарства залишаються основним сектором зайнятості сільського населення, а також джерелом набуття засобів для існування сім'ї. В умовах воєнного часу і в найближчій перспективі такий статус-кво зберігатиметься, адже господарства підприємницького типу (сімейні фермерські та інші – малі й мікропідприємства), непідприємницького типу (господарства населення й особисті селянські господарства) найбільш інституційно спроможні задовольняти потреби у продовольстві, сільськогосподарській продукції на локальному рівні. Усі ці категорії суб'єктів, з одного боку, найбільше узгоджують інтереси селянина у господарській діяльності та зайнятості, а з іншого – утворюють модель господарювання для сталого розвитку сільських територій.

У практичному сенсі попередниками такої форми аграрного господарювання (підприємництва), як сімейне фермерське господарство, є господарства населення та особисті селянські господарства. Вважаємо, що процеси формування системи сімейного фе-

рмерства в Україні нещодавно набули розвитку у стійкому масштабі активізації. Інституційним чинником цього процесу стали зміни до Закону України «Про фермерське господарство», прийняття Концепції розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2018–2020 роки, затвердження ООН Десятиліття сімейних фермерських господарств на 2019–2028 роки (ФАО і ВОЗ, 2019) – глобального плану дій з підтримки їх розвитку.

Сімейний фермер – це сільський господар, який завдяки особливому соціальному капіталу і мотивації до аграрної діяльності здатен формувати стійку систему продовольчого забезпечення, а також ефективно дбати про забезпечення сталого розвитку сільських територій. Також він особливий, нетиповий підприємець, який поєднує підприємництво із зайнятстю в господарстві членів сім'ї, що є відмінним посилом до мотивації – інституційним фундаментом для забезпечення результативності навіть за умови збитковості (соціальний тип господарства). Отже, у кризових ситуаціях, як-от в умовах воєнного часу й повоєнного відновлення економіки, сімейні господарства найбільш інституційно спроможні гарантувати продовольчу безпеку, зокрема практично сприяючи впровадженню засад сталого розвитку сільських територій.

Сімейні ферми та інші категорії селянських господарств – це суб'єкти сільськогосподарського бізнесу, які однозначно виступають місцевими гарантами продовольчого забезпечення населення. Через негативний вплив військової агресії РФ проти України, у результаті ускладнення соціально-економічної ситуації, на сільських територіях активізувалися процеси із пошуку селянами нових, актуальних бізнес-ідей. Ці бізнес-ідеї спрямовані не так на отримання економічного зиску, як на реалізацію соціальної місії господарювання. З відкритих інформаційних джерел (Продовольча безпека на місцях: шляхи розвитку українського села, 2022) відомо, що наприклад, сільські господарі провадять діяльність із пошуку засобів фінансування бізнесу через організацію та створення ексклюзивних, готових до споживання продуктів. Це вже інший сегмент – не просто вирощування

продукції-сировини, а й створення в сільських громадах потужностей для її переробки. Йдеться про пропонувані до реалізації бізнес-проекти: виробництво сушеної продукції, виготовлення борщових наборів і сухого пюре, створення лікарських зборів для чаїв, виробництво цукатів із овочів та фруктів (Продовольча безпека на місцях: шляхи розвитку українського села, 2022). Така підтримка є одним із напрямів посилення ролі селянських господарств сімейного типу у гарантуванні продовольчої безпеки насамперед на місцях. Реалізації зазначеної місії активно сприяють проекти з модернізації середовища життя та господарювання на селі, серед яких Всеукраїнський конкурс «Неймовірні села України», започаткований і реалізований завдяки генеральному партнерству Посольства Королівства Нідерландів в Україні (Продовольча безпека на місцях: шляхи розвитку українського села, 2022).

Також зауважимо, що в умовах дії кризових чинників, яким, безперечно, є воєнний, активізується інститут самозабезпечення населення продовольством. Вплив цього інституту поширюється на членів родини селянина-фермера й логічно – на територію їхнього проживання. Тож селянські господарства однозначно виконують роль місцевих гарантів продбезпеки. Цей аспект інституційного статусу селянських господарств сімейного типу враховується у реалізації заходів політики їх підтримки. Впроваджуються заходи, проекти, спрямовані на посилення саме ролі сімейних фермерських господарств, – урядові програми й засоби зарубіжного походження.

З іншого боку, кардинальним є висновок про те, що сімейні фермерські господарства можуть функціонувати заради самого функціонування за спрямованістю тільки на виробництво продовольства заради самозабезпечення, але особливо актуальним є такий досвід сьогодні. Завдяки особливому статусу селянські господарства здатні ефективно й цілеспрямовано посилювати продовольчу безпеку на місцях, адже інституційно зорієнтовані на реалізацію заходів із самозабезпечення продовольством. За негативного впливу «воєнного» чинника, коли на тиліві сіль-

ські території перемістилися значні групи переселенців із зони бойових дій або наближених до неї поселень, на особистий сектор покладено додаткове навантаження. Інакше кажучи, міцні селянські господарства сімейного типу, зокрема фермерські, господарства населення разом із особистими селянськими – це набуття стійких спроможностей гарантувати на місцях стабільне продовольче забезпечення населення.

Нині на агропродовольчому ринку України логістичні ланцюги, які було розірвано через війну, слід налагоджувати заново. Варто змінити підходи й пріоритетність – у центрі політики сприяння слід поставити селянський фермерський бізнес, а не великі агроформування. Практика продемонструвала спроможність швидкого відновлення локальних ринків сільськогосподарської продукції та продовольства завдяки самоорганізації сільських господарів (селян-одноосібників) і малих фермерів. Такі суб'єкти вже гарантовано забезпечують продовольчу безпеку на місцевому рівні – фактично в цьому зараз сенс їхнього існування. Вважаємо, що така діяльність, тенденції функціонування селянських господарств демонстраційно характеризують специфіку і практичну дієвість інституту самозабезпечення населення продовольством. Саме інститут самозабезпечення завжди виконував надважливу роль у гарантуванні продовольчої безпеки громадян нашої держави. Відповідно, підтримка розвитку малих форм організації (ведення) селянського господарства – найбільш прийнятний сценарій розвитку українського села в контексті реалізації практик гарантування продовольчої безпеки й пріоритетності стало розв'язку територій.

Досліджуваному типу сільських господарів властива саме така місія. Тому вважаємо, що державна політика має підтримувати дію механізмів із посилення розвитку селянського фермерського сектору. Відповідно, в Україні почали створювати сімейні фермерські господарства, тому що реалізуються проекти їх підтримки, відбувається поступове формування у селян розуміння важливості цієї форми господарювання для розвитку території.

Одночасно сімейне фермерство у своєму розвитку культивує актуальні в умовах воєнного часу і у перспективі для відновлення економіки й територій проблеми, як-от: підтримка спроможностей аграрного сектору задовольняти потреби населення у продовольстві, особливо через самозабезпечення; реалізація засад сталого розвитку сільських територій; ведення соціально відповідального господарювання з підтримки сільських територіальних громад. Тому стимулювання перетворення селянських господарств формально нетоварного типу, але практично – навпаки, які мають потужності для виробництва товарної сільгосппродукції, у сімейні ферми має значення для місцевої і загальнодержавної продовольчої безпеки.

Важливо задіяти також механізми самоорганізації, створення об'єднань на основі соціального капіталу родинних зв'язків, партнерства селян-сусідів, знайомих, співробітників організацій тощо. Одним із чинників та-

кож вважаємо інституційну підтримку розвитку системи простих товариств, які є формою кооперації (Ю. Лупенко, М. Малік, О. Шпикуляк та ін., 2022). Такі структури сприяють розвитку у селян мотивації самостійно господарювати, наприклад, не здаючи земельні ділянки в оренду великим компаніям.

Креативність сімейних фермерських господарств полягає у їхній мобільності щодо зміни спеціалізації. Особливо доступним такий критерій організації функціонування виявляється у рослинництві. Активна підтримка фермерського руху ефективно реалізує спроможності розвитку територій, досягнення продовольчої безпеки на місцевому рівні, зокрема через впливи інституту самозабезпечення. Для українців важливий інститут самозабезпечення продовольством, і на нього населення системно покладається повсякчас, що, приміром, підтверджується динамікою виробництва сільськогосподарської продукції та продовольства в секторі господарств населення (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка виробництва основних видів сільськогосподарської продукції та продовольства в Україні (сектор господарств населення, зокрема особисті селянські; сектор аграрних підприємств; сектор фермерських господарств), млн грн

Категорія господарств	Рік					
	2010	2015	2018	2019	2020	2021
Продукція сільського господарства	467474,7	596832,8	671294,0	680982,4	612121,5	712566,3
Підприємства	256806,0	367738,8	437998,6	449806,3	395717,7	484101,0
У т. ч. фермерські господарства	34145,9	55009,4	73181,7	79053,0	65771,8	90259,5
Господарства населення	210668,7	229094,0	233295,4	231176,1	216403,8	228465,3
Продукція рослинництва						
Продукція сільського господарства	329646,3	453016,9	529347,5	538705,6	473377,0	580267,7
Підприємства	200914,6	299369,3	367688,1	376789,7	323198,2	413004,6
У т. ч. фермерські господарства	31863,8	52312,9	70214,1	75809,2	62295,1	86420,9
Господарства населення	128731,7	153647,6	161659,4	161915,9	150178,8	167263,1
Продукція тваринництва						
Продукція сільського господарства	137828,4	143815,9	141946,5	142276,8	138744,5	132298,6
Підприємства	55891,4	68369,5	70310,5	73016,6	72519,5	71096,4
У т. ч. фермерські господарства	2282,1	2696,5	2967,6	3243,8	3476,7	3838,6
Господарства населення	81937,0	75446,4	71636,0	69260,2	66225,0	61202,2

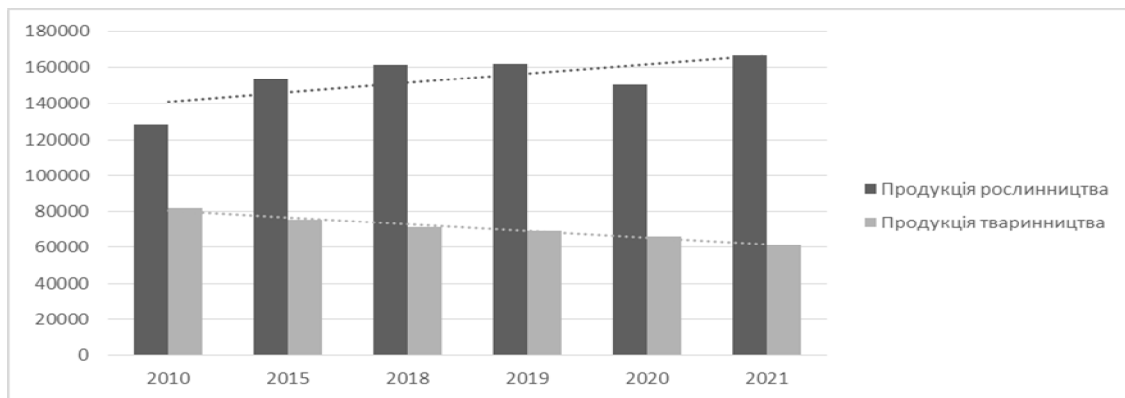
*Сформовано за даними Державної служби статистики України (Сільське господарство України 2021, 2022, с. 44).

Дані таблиці ілюструють вагоме значення аграрних підприємств у виробництві сільськогосподарської продукції, частка ж продукції господарств населення становить 32 % за 2021 рік і за 2010–2021 роки зменшилась на 13 %. Вважаємо таку тенденцію неоднозначною, оскільки баланс категорій господарств у складних умовах постійних викликів і загроз є запорукою гарантування продовольчої безпеки населення та сталого розвитку.

З аналізу динаміки різних видів сільськогосподарської продукції (рис. 2) можемо

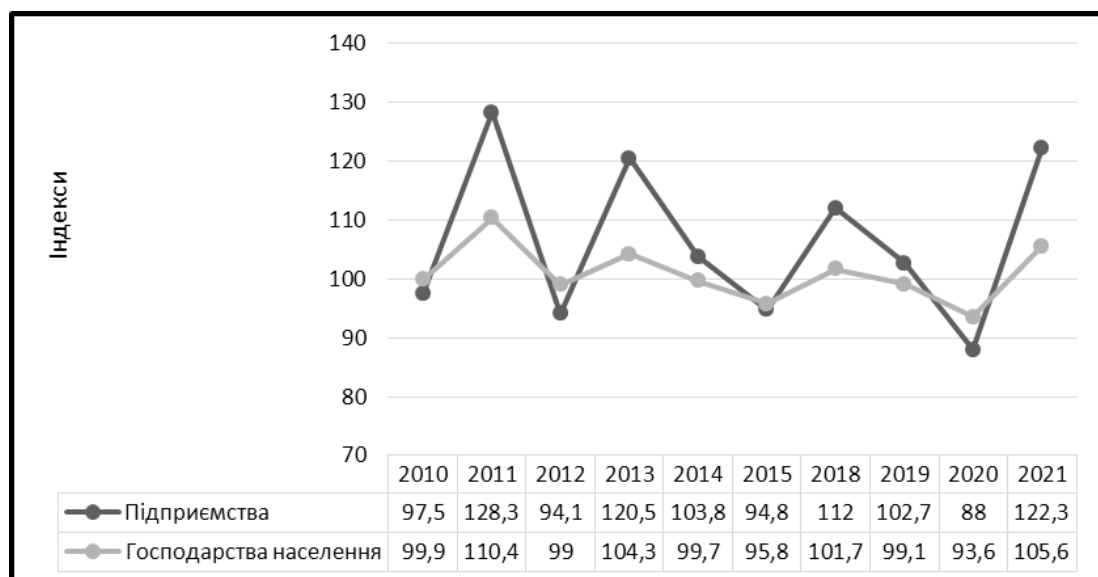
дійти висновків про те, що здебільшого господарства населення виготовляють продукцію рослинництва, яка, зокрема, зросла на 11,4 % у 2021 році порівняно з 2020 р. А кількість продукції тваринництва зменшилась на 7,6 % за вказаний період, що відповідає загальним тенденціям виробництва цього виду сільськогосподарської продукції.

Стратегічне значення господарств населення у сталості продовольчого забезпечення можемо проаналізувати за допомогою динаміки індексів сільськогосподарської продукції за категоріями господарств (рис. 3).

Рис. 2. Динаміка видів сільськогосподарської продукції, виробленої господарствами населення за 2010–2021 рр.

*Сформовано за даними Державної служби статистики України (Сільське господарство України 2021, 2022, с. 39).

Рис. 3. Динаміка індексів сільськогосподарської продукції за категоріями господарств у 2010–2021 рр., індекс

*Сформовано за даними Державної служби статистики України (Сільське господарство України 2021, 2022, с. 39).

Із динаміки даних, зображених на рис. 2, зрозуміло, що зміни індексів сільськогосподарської продукції, виробленої господарствами населення, менш мінливі, а сільськогосподарські підприємства більш чутливі до змін і флуктуацій середовища функціонування, що відображає важливе інституційне значення господарств населення у продовольчому забезпеченні населення в сучасних умовах, які характеризуються постійними викликами та ризиками різних рівнів.

Відповідно до наявної інституційної структури суб'єктів, мікро- і малі форми господарювання за окремими сегментами виробництва сільськогосподарської продукції становлять левову частку обсягу формування пропозиції на ринку. Але, з огляду на негативні впливи воєнного чинника та кардинальну зміну логістичних каналів руху продукції, фактично уся система господарювання в аграрному секторі потребує реструктуризації.

Утім, селянські господарства інституційно й організаційно-економічно виконують надважливу роль у реалізації практик формування продовольчої безпеки, а також розвитку сільських територій. Завдяки особливим інституційним спроможностям, характеру соціального капіталу та мобільності їхня функція дедалі значніша для місцевої продовольчої безпеки.

Потенціал селянських господарств задіяний безпосередньо у механізмі формування місцевої продовольчої безпеки населення з територіальною прив'язкою до громади. В контексті характеризування такої значущості сімейних ферм, особистих селянських господарств, господарств населення найперше виявляються ознаки ексклюзивного, нішевого фермерства, залежно від традицій господарювання, споживацьких уподобань людей на певній території, а також природно-економічних умов і спеціалізації.

Загалом аграрний комплекс України, підприємницькі структури опинилися в інших ніж до війни інституційних умовах організації своєї діяльності. Підприємці вимушено функціонують не задля отримання прибутку, а щоб гарантувати продовольчу безпеку, а деякі – щоб зберегти бізнес.

Вважаємо, що малі форми аграрного підприємництва виявилися найбільш стійкими, інституційно спроможними, адже діють на локальних ринках місцевого значення, використовують нетрадиційні канали збуту продукції, обсяги якого незначні.

Отже, селянські господарства фермерського типу сьогодні є основою для гарантування продовольчого забезпечення населення, формування продовольчої безпеки на місцях. В умовах війни на цей тип господарств покладено значне навантаження, адже вони найбільш мобільні і спроможні здійснювати виробництво заради виробництва, вибудовуючи ефективний механізм дії інституту самозабезпечення населення продовольством. Для вибудовування інституціоналізованої, загалом функціональної системи сімейного фермерства, що впроваджуватиме практики з організації сталого продовольчого забезпечення, а також сприятиме сталому розвитку сільських територій, збереженню села як середовища життя й господарювання, необхідно: забезпечити умови і створити засоби для легкого переходу господарств населення, особистих селянських господарств, інших типів малих господарюючих суб'єктів у категорію сімейних фермерських господарств. Вважаємо, що створення сімейного фермерського господарства – шлях до реалізації аграрних підприємницьких амбітностей, спосіб забезпечити зайнятість із перспективою отримання доходів, а також безпосередня можливість гарантувати продовольчу безпеку.

Сімейним фермам доступні для реалізації різнопланові спеціалізації в сільськогосподарському бізнесі, які передбачають виключно індивідуальну зайнятість власників і членів сім'ї – без залучення найманої праці. Однак в умовах, що сформувалися з огляду на військову агресію РФ проти України, слід зауважити про доцільність оцінки інституційної спроможності господарських формувань щодо забезпечення зайнятості населення як фактора розвитку сільських територій на засадах сталості. Відокремлені у цьому контексті сімейні фермерські господарства, які: інституційно є суб'єктами реалізації приватної підприємницької ініціативи; орга-

нізаційно – реалізують цілі, пов’язані із забезпеченням гарантованої зайнятості засновників і членів їхніх родин; економічно – формують потенціал гарантування продовольчої безпеки населення на засадах самозабезпечення; соціально – утворюють базис для збереження села як середовища життя і господарювання, здійснюючи практики сталого розвитку сільських територій.

Актуалізація засад державної підтримки для підвищення ефективності селянських господарств, досягнення ними стійкості дозволить активізувати механізм самозабезпечення населення продовольством, що важливо в умовах зниження доходів і купівельної спроможності громадян. Інститут самозабезпечення продовольством сьогодні є найбільш функціонально спроможним у гарантуванні продовольчої безпеки на місцевому рівні.

Український уряд реалізує підтримку через механізм надання грантів для започаткування власної справи у сільському господарстві. В умовах воєнного часу провадиться стратегічний пріоритет упровадження кроків із поступового відновлення аграрного сектору, а також з орієнтуванням на забезпечення вимог, які передбачені наданим Україні статусом кандидата на членство у ЄС. Відбувається поступова диверсифікація діяльності селянських і сімейних фермерських господарств, а саме – набуття можливостей урізноманітнення товарного асортименту і послуг.

З огляду на ускладнення економічної компоненти агробізнесу фермери шукають шляхи локалізації й ефективної диверсифікації господарства. Така особливість, а також перспектива чітко проявляються в сучасних

умовах господарського обміну. Зокрема, головна мета цього – пошук ефективних каналів просування виробленої продукції на ринок, забезпечення її зберігання на складах, а також організація раціонального використання на відгодівлю тварин. Паралельно селянські господарства максимізуватимуть перехід на самозабезпечення, власних родин і навіть громади продовольством.

В організаційному значенні спостерігається активізація неформальних об’єднань із кооперації дрібних виробників сільськогосподарської продукції, які співпрацюють на засадах неформального договору, допомагають одне одному у виконанні заходів виробничо-господарського процесу, адже з початком військової агресії РФ проти України малі суб’єкти підприємництва опинилися у вкрай скрутному становищі, тому локалізація виробництва і самозабезпечення продовольством – це певний вихід із ситуації.

Звісно, викладене не применшує ролі та значення малих і середніх сільськогосподарських підприємств.

Висновки. Вважаємо, що нині, відповідно до ситуації, яка виникла у системі реалізації практик агро економічної діяльності щодо виробництва-розподілу продовольства, актуальні питання набуття сільськими територіями продовольчої безпеки на місцевому рівні. Тому пріоритетною постає участь у цьому процесі селянських господарств сімейного типу (господарств населення, особистих селянських господарств, сімейних фермерських господарств), що означає активізацію інституту самозабезпечення населення продовольством.

СПИСОК ПОСИЛАНЬ

Бородіна, О. та Прокопа, І., 2014. Сімейні фермерські господарства: проблеми формалізації. *Дзеркало тижня* [online] Доступно: <https://dt.ua/agriculture/simeynifermerski-gospodarstva-problemi-formalizaciyi-.html> [Дата звернення 8 листопада 2022].

Гладій, М. В. та Лузан, Ю. Я., 2020. Аграрні трансформації та селянські господарства в системі продовольчої безпеки України. *Економіка АПК* [online] 5, с. 6–21. Доступно: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202005006> [Дата звернення 8 листопада 2022].

Губені, Ю. Е., 2022. Підприємництво: доступно, стисло, для жителів села. *Інформаційна брошура*. Львів: КП «Камянка-Бузька районна друкарня».

Губені, Ю. Е., Коверко, Ю. О. та Осішук, П. О., 2017. Розвиток особистих селянських господарств в умовах інституціональних змін. *Економіка України*, 3, с. 59–67.

Концепція розвитку сімейних фермерських господарств на період до 2030 року : проєкт. Ю.О. Лупенко, М.Й. Малік, О.Г. Шпикуляк та ін., 2021. Київ: ННЦ «ІАЕ».

Кропивко, М. М., 2016. *Економіка розвитку селянських господарств України*: монографія. Київ: ННЦ «ІАЕ».

Лопатинський, Ю.М., Кобеля, З.І. та Галицький, А.Е., 2021. Структурно-функціональні засади розвитку підприємництва на сільських територіях. *Економіка АПК* [online], 12, с. 65–73. Доступно: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202112065> [Дата звернення 8 листопада 2022].

Малік, М. Й. та Шпикуляк, О. Г., 2018. Тенденції та перспективи розвитку особистих селянських господарств. *Економіка АПК* [online], 1, с. 11–19.

Організація сімейних фермерських господарств: методичні рекомендації, 2020 / Ю.О. Лупенко, М.Й. Малік, О.Г. Шпикуляк та ін. Київ: ННЦ «ІАЕ».

Сільське господарство України 2021: статистичний збірник, 2022. Київ: Державна служба статистики України.

Спільна діяльність малих та середніх виробників сільськогосподарської продукції як проста форма кооперації (у формі договору простого товариства): методичні рекомендації, 2022 / Ю. О. Лупенко, М. Й Малік, О. Г. Шпикуляк та ін. Київ: ННЦ «ІАЕ».

ФАО и ВОЗ, 2019. *Десятилетие семейных фермерских хозяйств организации объединенных наций 2019-2028. Глобальный план действий* [online] Доступно: <https://www.fao.org/3/ca4672ru/ca4672ru.pdf> [Дата звернення 8 листопада 2022].

Яців, І. Б. та Соловей, Ю. І., 2019. *Участь малих виробників сільськогосподарської продукції в інтегрованих структурах*: монографія. Львів: Вид-во АТБ «НВК».

Fernando, M. Aragón, Diego Restuccia and Juan Pablo Rud. Are small farms really more productive than large farms? 2022 *Food Policy* [online] 106, pp. 102–168. Available at: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0306919221001482> [Accessed 08 November 2022].

Haghjoo R., Choobchian S., Morid S. and Abbasi E., 2022. Development and validation of management assessment tools considering water, food, and energy security nexus at the farm level. *Environmental and Sustainability Indicators*, pp. 100–206 [online] Available at: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2665972722000381> [Accessed 08 November 2022].

Hundanol, A. Kebede, 2022. Market integration and separability of production and consumption decisions in farm households. *Journal of Development Economics* [online] 158, September 2022, pp. 29–39. Available at: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0304387822000906?via%3Dihub> [Accessed 08 November 2022].

Loughrey, J., O'Donoghue, C. and Conneely R., 2022. Alternative measures of Family Farm Viability – Incorporating gap measures. *Journal of Rural Studies* [online] 89, January 2022, pp. 257–274 Available at: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0743016721003569> [Accessed 08 November 2022].

Shelenko, D., Balaniuk, I., Sas, L., Malik, M., Matkovskiy, P., Levandivskiy, O., and Humeniuk M., 2021. Forecasting of net profit and area of land of private enterprises. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development* [online] 43 (4), pp. 500–516. Available at: <https://www.ejournals.vdu.lt/index.php/mtsrbid/article/view/2597> [Accessed 08 November 2022].

SooJin, Park, and Steven, Deller, 2021. Effect of farm structure on rural community well-being. *Journal of Rural Studies* [online] 87, October 2021, pp. 300–313.

Agroportal.ua, 2022. *Продовольча безпека на місцях: шляхи розвитку українського села* [online] Доступно: <https://agroportal.ua/publishing/sobytiya/prodovolcha-bezpeka-na-miscyah-shlyahi-rozvitku-ukrajinskogo-sela> [Дата звернення 6 жовтня 2022].

Стаття надійшла 08.11.2022

